

Russocki, Stanisław

"Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit", wyd. F. Graus i H. Ludat, Wiesbaden 1967 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 59/3, 507-510

1968

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit, wyd. F. Graus i H. Ludat, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1967, s. 8 nrb., 203.

Nie jest rzeczą łatwą wyrobić sobie należyty pogląd o aktualnym stanie badań nad formowaniem się feudalnego społeczeństwa i państwa w Czechach (z wyjątkiem Wielkich Moraw¹). Brak jest, jak dotąd, syntetyczno-monograficznych ujęć zagadnienia. Nader interesująca praca V. Vanečka na ten temat została wydana w 1949 roku². Późniejsze badania szczegółowe skłaniają do rewizji lub pogłębienia niejednego z zawartych tam twierdzeń. Potrzeb bardziej wnikliwego badacza nie są w stanie zaspokoić zarówno ogólny zarys dziejów państwa i prawa Czechosłowacji, jak też makieta pierwszego tomu podręcznika historii wydawanego przez Instytut Historii ČSAV, czy nawet ostatnio wydana „Chronologia dziejów ČSR”³ zaopatrzona w najlepszy dotąd przegląd bibliograficzny⁴. Wiele nowatorskich ustaleń stanowiących plan coraz intensywniejszych badań na przestrzeni ostatnich lat znajduje się w różnego rodzaju artykułach, z rzadka tylko w książkach. Orientacja w tych pracach jest dla Polaka nader trudna, gdyż nie łatwo jest u nas znaleźć bibliotekę, która posiadałaby w komplecie najważniejsze bodaj serie czasopism. Wiele do życzenia pozostawia również informacja bibliograficzna. Praktycznie jest się zdaniem na dwie tylko pozycje: rozumowaną, selektywną bibliografię obejmującą lata 1936—1960, oraz materiały do bibliografii dziejów państwa i prawa ČSR drukowane przez V. Procháškę na łamach „Czasopisma Prawno-Historycznego”⁴.

Wspomniane względy warsztatowe każą ze szczególnym zainteresowaniem brać do ręki prezentowany tu tom. Przynosi on materiały spotkania historyków Czechosłowacji i NRF zorganizowanego przez F. Grausa i H. Ludat w Allendorf pod Marburgiem 22—24 kwietnia 1963. Cztery lata, które upłynęły pomiędzy datą konferencji a publikacją jej wyników, umożliwiły autorom przepracowanie i zaktualizowanie tekstów, które w ten sposób odzwierciedlają stan badań z przełomu lat 1965/6. Co więcej, niezależnie od obfitych przypisów, w które autorzy zaopatrzyli teksty swych referatów, na końcu tomu (s. 172—188) zamieszczona została obszerna bibliografia zagadnienia.

Intencją organizatorów spotkania było dokonanie jak najszerszej wymiany poglądów na tematy już opracowane w historiografii czeskiej i niemieckiej lat ostatnich. Stąd też znaczna większość tekstów stanowi podsumowanie lub rozwinięcie dawniejszych badań ich autorów. A oto zestaw zamieszczonych w tomie studiów: J. Zeman, „Początki słowiańskiego osadnictwa na terenie Czech” (s. 3—7); V. Šmilauer, „Zagadnienie najstarszego osadnictwa słowiańskiego w Czechach i na Morawach w świetle badań onomastycznych” (s. 17—25); E. Schwartz, „Nazwy

¹ Obszerny bilans wieloletnich badań przynosi ostatnio publikacja *Das Grossmährische Reich*, Praha 1966, s. 443, 8 tabl. Są to uzupełnione materiały specjalnej sesji odbytej w Brnie i Nitrze 1—4 października 1963.

² V. Vaneček, *Prvních tisíc let... Předstátní společenská organizace a vznik státu u českých Slovanů*, Praha 1949, s. 163.

³ V. Vaneček, *Dějiny státu a práva v Československu* (do roku 1945), Praha 1964, s. 617. *Přehled Československých dějin t. I* (do roku 1848), Praha 1958, s. 955, *Dějiny Československa v datech*, Praha 1968, s. 485—527.

⁴ 25 *Ans d'histoire de la tchécoslovaquie 1936—1960*, Praha 1960, s. 494. V. Procháška, *Bibliografie czechoslovackých prac z dějiny historie państwa i práva za lata 1956—1960 i 1961—1965*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” t. XIV, 1962, zesz. 1, s. 293—316; t. XIX, 1967, zesz. 1, s. 299—323.

plemienne w dokumencie biskupstwa praskiego" (s. 29—30); R. Wenskus, „Słowiańskie plemiona w Czechach jako grupy etniczne” (s. 32—41); M. Štěpanek, „Rozwój grodów czeskich od VIII do XII wieku” (s. 49—59); D. Třeštitik i B. Krzemieńska, „Zagadnienie ludności służebnej w Czechach” (s. 70—97); K. Bosl, „Chryścianizacja Czech i Moraw” (s. 104—123); Z. Fiala, „Organizacja kościoła w państwie Przemysławidów X—XIII wieku” (s. 133—143); F. Graus, „Kościołelne i pogańskie (magiczne) elementy stanowiska Przemysławidów. Legenda przemysławowska a kult św. Wacława” (s. 148—160). Po każdym z referatów została wydrukowana — i to w dosłownym brzmieniu — odnośna dyskusja. Przyjęta forma zdaje się posiadać zdecydowaną przewagę nad pisanymi *ex post* elaboratami udającymi autentyczny głos w dyskusji. Ponadto na treść tomu złożyły się: wstęp F. Grausa, posłowie H. Ludata oraz indeksy osobowy i nazw etniczno-geograficznych.

Cała publikacja, wydana w formacie dużej ósemki, stanowi dla wszystkich zainteresowanych nieodzowne kompendium najnowszych osiągnięć badawczych na temat najdawniejszych dziejów Czech, wzbogaconych o zasygnalizowane przez dyskusję możliwości odmiennych interpretacji i porównawczych ujęć. Wnikliwa lektura pozornie przyczynkarskich, nie związanych ze sobą studiów przekonuje, że razem wzięte dają one w rzeczywistości spójny obraz wielu aspektów życia czeskiego w dawnych wiekach. Istniejące w tym obrazie luki, to zarazem „białe plamy” na mapie stale rozwijających się studiów mediewistycznych w Czechosłowacji. Inna sprawa, że niektóre z tych „pustych miejsc” zdają się być wynikiem nie tylko braku odpowiednich poszukiwań, lecz zbyt jednostronnego uogólnienia zjawisk szczegółowych. Taka sytuacja zdaje się na przykład mieć miejsce w przypadku znakomitego studium małżeńskiej pary D. Třeštitik — B. Krzemieńska, uzupełnionego mapą rozmieszczenia osad służebnych oraz tabelą zestawiającą nazwy poszczególnych kategorii służebników w językach niemieckim, czeskim, polskim i łacińskim. Formalnie poświęcone ludności służebnej, w rzeczywistości ma to studium ambicję przedstawienia całości społeczno-ekonomicznych podstaw władzy książęcej pierwszych Przemysławidów. W związku z tym już w toku dyskusji zwrócono uwagę (Schlesinger, Bosl), że zafascynowanie organizacją osad służebnych, dziełem panującej dynastii, oraz wyłączenie widzenia początków klasy panującej w „wielkiej drużynie” książęcej⁵ spowodowało zniknięcie z pola widzenia autorów genezy warstwy rycerskiej. Sprawa to w nauce czeskiej nader istotna. Spór pomiędzy zwolennikami poglądu, iż na początku istnieli obok władcy faktycznie niezależni odeń możni (Vaneček, Seibt)⁶, a tymi którzy początki kariery rycerstwa jako grupy społecznej wywodzą ze służby panującemu (Graus)⁷, nie został ostatecznie rozstrzygnięty. Zwążywszy fakt, że ostatnio zdaje się przeważać pogląd drugiej grupy badaczy, żało-

⁵ Autorzy dokonali tu, jak można sądzić, rozszerzającej interpretacji wywodów F. Grausa, *Raně středoeke družiny a jejich význam při vzniku státu ve střední Evropě*, „Českosloveský Časopis Historický” t. XIII, 1965, zes. 1, s. 3 nn. Zresztą zagadnienie to na gruncie czeskim nie wydaje się ostatecznie rozstrzygnięte. Nie wszystkie teksty przytaczane przez F. Grausa na poparcie jego wywodów zdają się być jednoznaczne. Niektóre z nich, jak np. Kosmas II, 48, można rozumieć i w ten sposób, że chodzi w nim nie o odstepującą drużynę, lecz rycerzy danego władcy. Liczne przykłady rozszerzającej interpretacji pojęcia drużyny na gruncie ruskim oraz próbę uściślenia tego pojęcia przedstawia T. Wasilewski, *Studia nad składem społecznym wczesnośredniowiecznych sił zbrojnych Rusi*, „Studia Wczesnośredniowieczne” t. IV, Wrocław 1958, s. 301 nn.

⁶ Por. V. Vaneček, *Základy právního postavení kláštera a klášterního velkostátku ve starém českem státě* t. II, Praha 1937, s. 7 nn. F. Seibt, *Land und Herrschaft in Böhmen*, „Historische Zeitschrift” t. 200, 1965, zes. 2, s. 295 nn.

⁷ Por. F. Graus, *Origines de l'état et de la noblesse en Moravie et en Bohême*, „Revue des Etudes Slaves” t. XXXIX, 1961, s. 54 nn.; tenże, *Die Entstehung der mittelalterlichen Staaten in Europa*, „Historica” t. X, 1965, s. 38 nn. W świetle pierwszej z tych prac, a także dawniejszego studium drukowanego również w Polsce (*Prawo lenne w Czechach*, „Sobótka” t. VI, 1951, s. 31 nn.) można sądzić, że system wielkodrużynny musiał zaniknąć

wać wypada, że w omawianym tomie nie znalazło się uzupełnione o przypisy ostanie, nader interesujące studium na powyższy temat F. Grausa, opublikowane w dodatku na łamach mało znanego, lokalnego czasopisma NRF⁸. Sprawa, która nie znalazła odbicia w toku obrad, a która nie może nie zaniepokoić polskiego czytelnika, obznajomionego zarówno z problematyką ludności służebnej, jak i w ogóle początkami warstwy chłopskiej, to wrażenie, jakie wynosi się z lektury wspomnianego referatu D. Třeštika, dla którego niewolni i ludność służebna aż po wiek XII zdają się wyczerpywać znacznie bardziej złożone zjawisko powstawania ludności feudalnie zależnej. Już lektura pierwszego tomu „Dziejów ludności wiejskiej w Czechach” dostarcza wystarczającej ilości materiału do tego, by służebników uznać za jedną spośród różnych stopniowo mediatyzowanych grup społecznych. Wspomniani w dyskusji nad omawianym referatem możni czescy, budujący wokół książęcego grodu własne kościółki, musieli przecież dysponować pewną liczbą uzależnionych bezpośrednio od siebie ludzi⁹.

Czynienie gloss na marginesie wszystkich wygłoszonych referatów przekroczyłoby znacznie ramy recenzji. Nie leży zresztą nawet w możliwości recenzenta podejmowanie nader zróżnicowanej problematyki od językoznawstwa poczynając poprzez archeologię, a na historii — *sensu stricto*, ale w najróżniejszych aspektach — kończąc. Ze spraw szczególnie nam bliskich chcielibyśmy zwrócić uwagę na parę jeszcze zagadnień. Oto studium Z. Fialy streszczające w poważnej mierze wyniki jego dawniejszych badań¹⁰, uzupełnione zostało o wykaz fundacji klasztornych w Czechach do końca XII w. Brak w nim jednak nadal uwzględnienia tak istotnych dla całości obrazu organizacji kościoła wczesnośredniowiecznego zagadnień, jak sposób obsadzania biskupstw (zwykła nominacja panującego, czy elekcja *a clero et populo?*), czy organizacja i rola kapituł katedralnych i kolegiackich (choćby na przykładzie sporów pomiędzy praskimi kapitułami katedralną św. Wita oraz kolegiacką na Wyszehradzie, ośrodkami z których wywodzili się przemienne kanclerze królestwa).

Referat F. Grausa, jeden z nielicznych oryginalnych, napisanych specjalnie dla omawianego tomu, przynosi wiele nowych myśli, istotnych również dla polskich badaczy ideologii kroniki Galla Anonima. Tak na przykład zdaniem tego uczonego wątpliwe jest, by Kosmasowa opowieść o wyniesieniu na tron czeski Przemysła oracza stanowiła odbicie żywej w XII wieku tradycji ludowej. Mamy tu do czynienia z bardzo rozpowszechnionym w średniowiecznym kronikarstwie motywem (*topos*) „mądrego prostaczka”. Pojęcie „oracz” w tym czasie nie miało jeszcze pejoratywnego znaczenia „chłop”, które pojawia się dopiero na przełomie XIII i XIV stulecia (s. 153—4)¹¹. Jako dodatkowy argument przytoczył Graus okoliczność, podkreślaną w specjalnym studium D. Třeštika¹², iż z całej kroniki Kosmasa wynika, że był on zwolennikiem silnej władzy książęcej Przemyslidów, bolejącym nad współczesnym sobie stanem rzeczy, w którym władcy czescy wewnątrznie skłóćeni znacz-

w Czechach w ciągu XI stulecia, ustępując miejsca władztwu dominalnemu poszczególnych panów feudalnych. W tym stanie rzeczy ludność służebna być może stanowiła *gros* poddanych w dobrach monarszych, ale nie w skali całości gospodarki feudalnej Czech XI/XII w.

⁸ F. Graus, *Adel, Land und Herrschaft in Böhmen vom 10. bis 13. Jhd.*, „Nachrichten der Giessener Hochschulgesellschaft” t. XXXV, 1966, s. 131 nn.

⁹ F. Graus, *Dějiny venkovského lidu v Čechach v době předhusťské* t. I, Praha 1953.

¹⁰ Por. Z. Fiala, *Správa a postavení církve v Čechach od počátku 13. do poloviny 14. století*, „Sborník Historický” t. III, 1955, s. 64 nn.

¹¹ Por. ostatnio interesujące uwagi J. Le Goffa, *Note sur société tripartite, idéologie monarchique et renouveau économique dans la chrétienté du IXe au XIIe siècle*, [w:] *L'Europe aux IXe—XIIe siècles*, Warszawa 1968, zwłaszcza s. 7 nn.

¹² D. Třeštík, *Kosmovo pojetí přemyslovské pověsti*, „Česky Lid” t. LII, 1965, nr 5, s. 305 nn.

nie stracili na prestiżu. Interesujące dla nas byłoby uzyskanie odpowiedzi na pytanie czy Kosmas rzeczywiście pisał swe dzieło z inspiracji i w interesie kręgów dworskich? Jak się wydaje istnieje spora ilość przesłanek uzasadniających nieco inne spojrzenie na ideologię najstarszej czeskiej kroniki. Prawda, dzieje tamtejszego kościoła ciągle jeszcze znane są głównie w ogólnym zarysie. Nie wiemy na przykład, jaki był właściwie program polityczny wybitnej postaci w początkach XII w., biskupa ołomunieckiego Henryka Zdika? Jeśli nawet odrzucić sugestie niektórych badaczy, że Kosmas był jego synem¹³, nie jest wykluczone, że kronika dziekana kapituły praskiej mogła powstać pod wpływem idei nurtujących najbliższe otoczenie Zdika. Ideał władcy kreślony przez Kosmasa jako wzór dla współczesnych mu książąt zdaje mieścić się bez reszty w kręgu pojęć wypracowanych jeszcze za czasów Hincmara z Reims czy Abbona z Fleury, a więc w dobie rozkwitu instytucji *Reichskirche*. Jak najściślej związany z monarchią kościół popierał władców silnych, zapewniających warunki dla jego rozwoju. Henrykowi Zdikowi wprowadzającemu w latach trzydziestych XI stulecia organizację archidiaconatu najpewniej musiało zależeć na współpracy z silnymi władcami, a nie stale zmieniającymi się, skłóconymi ze sobą książętami. Niezbyt też pasuje do obrazu Kosmasa, popelcznika Przemyslidów, fakt, że w analogiczny sposób kreśli on obraz rządów członka tej dynastii ks. Bolesława II (967—999) zwanego Pobożnym (I, 19; I, 33), za którego czasów wymordowani zostali Sławnikowice, oraz ojca tych ostatnich Sławnika (I, 27). Kult świętego Wojciecha w Czechach propagowany był przeciw przez kościół. Idealizacja ojca biskupa nie bardzo mieści się w oficjalnej ideologii dworskiej.

Rozwijający się w Czechach poczynając od XI stulecia kult św. Wacława jako patrona kraju stać się miał wedle opinii F. Grausa czynnikiem przyspieszającym rozwój takich pojęć jak „ziemia czeska”, czy naród. Dzięki temu wcześniej niż w innych krajach Europy miał tu dokonać się proces terytorializacji władzy, zastąpienie właściwego dla stosunków wczesnofeudalnych *Personalverband* przez *Territorialstaat*. O warunkach wcześniejszej terytorializacji władzy u Słowian niż w Niemczech, a co za tym idzie silniejszej pozycji tamtejszych władców, mówił w swym referacie również R. Wenskus (s. 39 nn.).

Wszystkie wygłoszone przez badaczy czeskich referaty cechuje dbałość o porównawcze widzenie własnych, lokalnych spraw, przede wszystkim w perspektywie Niemcy — Czechy. Bardzo interesująco przedstawia się sprawa percepcji ich tez i poglądów przez niemieckich historyków, wśród których obok wymienionych wyżej: współorganizatora spotkania i referentów, zabierali również głos wybitni mediewiści i archeolodzy H. Beumann, W. Schlesinger, H. Jankuhn. Ostrą w niektórych przypadkach; na przykład w stosunku do referatów D. Třeštika i F. Grausa, dyskusję cechowało dążenie do znalezienia wspólnego punktu widzenia, a nade wszystko wspólnych kategorii pojęciowych. Te starcia poglądów, w szczególności zaś ich opublikowane w obcym języku wyniki, stanowią poważne osiągnięcie czeskoślowskiej mediewistyki. O jej stale rosnącym poziomie będą mogli przekonać się uczeni z wielu krajów, dla których język czeski nie jest dostępny. Rzeczowość i naukowy obiektywizm cechują również referaty i wystąpienia dyskusyjne gospodarzy spotkania. W słowie końcowym H. Ludat położył nacisk na fakt, że tego typu konferencje przyczyniają się między innymi do usuwania fałszywych stereotypów myślowych na temat Słowian i ich historycznej, często jeszcze niedocenianej roli w dziejach ogólnoeuropejskich.

Stanisław Russocki

¹³ Por. ostatnie zestawienie odnośnych poglądów Z. Fiála, *Jindřich Zdik a Kosmas, „Zápisky Katedry Českosl. Dějin a Archivního Studia” t. VII, Praha 1963, s. 7 nn.*